

Uzroci i posljedice povećanog trenda starenja stanovništva u savremenom društvu

Apstrakt

U radu se analiziraju uzroci i posljedice povećanog trenda starenja stanovništva u savremenom društvu izraženog u prethodnih nekoliko decenija. Ovdje se misli na povećanje udjela stanovništva starog od 60, 65 godina i više (hronološki kriterijumi definisani su u modernoj dobi u odnosu na životnu dob u kojoj prestaje radna aktivnost, ne mogu se primijeniti na afričke zemlje), to jest udio starog stanovništva od 7 (i više) procenata u ukupnoj populaciji. Kao posljedicu toga, imamo povećanje broja demografski starih društava. Starenje jeste biološki proces, ali i društveni konstrukt, jer se u različitim vremenima i u različitim društvima različito određuje granica starosti, odnos prema starenju, status starih ljudi i sl. Najvažnije demografske odrednice koje uzrokuju starenje stanovništva u savremenom društvu jesu: snižavanje fertiliteta, snižavanje mortaliteta (naročito u starijim životnim skupinama) i migracije. Ubrzano starenje stanovništva narušava ekonomsku i socijalnu ravnotežu u društvima u kojima je ono izraženo (povećanje pritiska na fondove socijalne, zdravstvene i penzione zaštite), zahtijeva povećano ulaganje napora za suočavanje sa ovim problemom i njegovim rješavanjem, ali ima i posljedice za pojedince (gubljenje autonomije, usamljenost, bolest i sl.). U novije vrijeme odnos prema starim ljudima i doživljaj starenja su se promijenili zbog poboljšanja ukupnog kvaliteta života (radni i životni uslovi, napredak u oblasti medicine), što daje priliku da ljudi u ovoj životnoj dobi mogu da vode ispunjen život različitim aktivnostima (putovanje, školovanje, usvajanje novih vještina i sl.). Iako je ostvaren napredak u pogledu ljudskih prava, kvaliteta života i položaja starih ljudi u društvu, i dalje postoje raznovrsni problemi s kojima se oni suočavaju (socijalna isključenost, siromaštvo, nasilje i sl.). U

---

¹ Doktor socioloških nauka, vanredni profesor na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Banjoj Luci, e-mail: dragana.vilic@efbl.org.

savremenom društvu se preduzimaju različite aktivnosti kojima se nastoji afirmisati pozitivan odnos prema stari(ji)m osobama i spriječiti diskriminacija na osnovu životne dobi.

Ključne riječi: *starenje, stari ljudi, uzroci starenja, posljedice starenja, aktivno starenje.*

Uvod

Starenje stanovništva, to jeste povećanja udjela stanovništva od 60, odnosno 65 i više godina starosti u ukupnoj populaciji, u prethodnih nekoliko decenija u svim dijelovima svijeta postaje realnost.² Dakle, ovaj demografski proces nije prisutan samo u razvijenim zemljama, već i u zemljama u razvoju.³ Ovdje ne mislimo na individualno starenje kao neizbježan biološko-antropološki proces za svakog čovjeka, već na „rast udela starog stanovništva u ukupnom, kao i povećanje prosečne starosti, indeksa starenja i sl.“⁴ Prema klasifikaciji starosnih tipova stanovništva koje su uvele Ujedinjene nacije⁵, stara su ona društva koja imaju više od 7% osoba starijih od 65 i više godina u ukupnom stanovništvu.⁶ U ljudskoj istoriji nikada prije nije zabilježen ovoliki broj starog stanovništva. Ljudi žive duže i zdraviji su u starijoj životnoj dobi u odnosu na prethodne generacije ljudi iste starosne dobi. Period života bez invaliditeta u starijoj životnoj dobi će se povećavati u 21. vijeku.⁷ Iako je pri-

² Jay Sokolovsky, *The Cultural Context of Aging: Worldwide Perspectives*. Edition: 3rd, Praeger, Westport, CT, 2009, p. XVIII.

³ Demografsko starenje kao važan problem u svojim zemljama u 2009. godini prepoznao je 46% vlada zemalja u razvoju, a 79% vlada razvijenih zemalja. Izvještaj Ujedinjenih Nacija, 2010. U: Mirjana Devedžić i Jelena Stojilković Gnjatović, *Demografski profil starog stanovništva Srbije* (Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji), Republički zavod za statistiku, Beograd, 2015, str. 7. pdf. www.stat.gov.rs.

⁴ Mirjana Bobić, *Demografija i sociologija – veza ili sinteza*, JP Službeni glasnik, Beograd, 2007, str. 167.

⁵ Drugi načini razvrstavanja stanovništva po starosnim grupama su: odnos staračkog i radnog kontigenta, broj starog stanovništva u odnosu na kontigent mladih i sl. Dragana Vilić, *Uzroci i posljedice demografskih procesa i promjena u savremenom društvu*, *Sociološki diskurs*, godina 5, broj 9, Naučno udruženje Sociološki diskurs, Banja Luka, 2015, str. 34.

⁶ Gustav Sundberij, švedski demograf, je definisao tri tipa stanovništva: progresivni (visoke stope rasta stanovništva i mlada starosna struktura), stacionarni tip (umjerena stopa demografskog rasta i ravnomjerna starosna struktura) i regresivni tip (negativne stope rasta ukupnog stanovništva i visok udio starih). Goran Penev, *Starost*, U: Aljoša Mimica i Marija Bogdanović (prir.), *Sociološki rečnik*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2007, str. 588 – 589.

⁷ Harper GJ, Crews DE (2000). Aging, senescence, and human variation. In Stinson S, Huss-Ashmore R, O'Rourke D, eds. *Human biology: an evolutionary and biocultural Perspective*.

mjetno ubrzano starenje kineske populacije, i dalje se demografski najstarije zemlje, osim Japana, nalaze u Evropi (prema podacima UN iz 2009. godine, udio starih osoba na evropskom kontinentu u ukupnoj populaciji iznosio je sredinom prošlog vijeka 8,2%, početkom 21. vijeka 14,8%, dok se predviđa u 2050. godini 20,8%).⁸ Dakle, jasno se može uočiti da su ove zemlje u posmatranom periodu prešle „put od stadijuma demografske zrelosti do stadijuma duboke demografske starosti...“⁹ Starenje jeste biološki proces, ali ono se treba posmatrati iz različitih aspekata (društveni, kulturološki i psihološki). Ubrzano starenje stanovništva narušava ekonomsku i socijalnu ravnotežu u društvima u kojima je ono izraženo, predstavlja opterećenje za porodice, zajednice, države – zahtijeva povećanje izdvajanja za zdravstvenu zaštitu, pomoć u kući i odgovarajuće stanovanje.¹⁰ S obzirom na probleme i izazove koje sobom nosi starenje stanovništva, neophodan je naučni pristup u traženju rješenja problema sa kojima se ovaj dio populacije suočava. U novije vrijeme odnos ljudi prema procesu starenja se promijenio, to jest doživljaj starenja se mijenja – ono se više ne dovodi u vezu s krajem života, već predstavlja novu fazu kraja odraslog doba, koja je obilježena produktivnim i kreativnim angažovanjem.¹¹ Ipak, u starijoj životnoj dobi ljudi se nalaze u materijalno nepovoljnijem položaju u odnosu na ostalo stanovništvo (manji prihodi, gubitak statusa i sl.).¹² Takođe, zbog povećanja broja starog stanovništva, javlja se „i problem tzv. komercijalizacije i komodifikacije starenja, na što upućuje osjetan porast domova za starije i nemoćne.“¹³ U savremenom društvu se može uočiti novi kvalitet starosti, starosna i zdravstvena heterogenost starog

---

Wiley-Liss, New York, 465–505. Douglas E. Crews and Susan Zavotka, Aging, Disability, and Frailty: Implications for Universal Design, *Journal of Physiological Anthropology*, 25, 2006, p. 113 – 114. <http://www.jstage.jst.go.jp/browse/jpa2>

⁸ Mirjana Devedžić i Jelena Stojilković Gnjatović, *Demografski profil starog stanovništva Srbije* (Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji), Republički zavod za statistiku, Beograd, 2015, str. 7. pdf. www.stat.gov.rs.

⁹ Mirjana Bobić, *Demografija i sociologija – veza ili sinteza*, JP Službeni glasnik, Beograd, 2007, str. 158.

¹⁰ Douglas E. Crews and Susan Zavotka, Aging, Disability, and Frailty: Implications for Universal Design, *Journal of Physiological Anthropology*, 25, 2006, p. 113. <http://www.jstage.jst.go.jp/browse/jpa2>

¹¹ Smith, J. Walker and Ann Clurman. 2007. *Generation Ageless*. New York: Harper Collins. U: Jay Sokolovsky, *The Cultural Context of Aging: Worldwide Perspectives*. Edition: 3rd, Praeger, Westport, CT, 2009, p. XVI.

¹² Entoni Gidens, Problemi starenja, U: *Sociologija*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2005, str. 178. U: Dragana Vilić, *Uzroci i posljedice demografskih procesa i promjena u savremenom društvu*, *Sociološki diskurs*, godina 5, broj 9, Naučno udruženje Sociološki diskurs, Banja Luka, 2015, str. 37.

¹³ Krešimir Peračković i Nenad Pokos, U starom društvu – neki sociodemografski aspekti starenja u Hrvatskoj, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 24 (2015), br. 1, str. 92.

stanovništva, ali o ovom dijelu populacije se još uvijek govori kroz predrasude i stereotipe kao slabim i pasivnim licima, a koje su često osnov za njihovu marginalizaciju, diskriminaciju i stigmatizaciju, ali i samoizolaciju, siromaštvo i sl.¹⁴

Pojam staro stanovništvo i starenje

Iako se starenju dugo vremena pristupalo pretežno s biološkog aspekta, ono je oduvijek zaokupljalo pažnju naučnika koji su proučavali društvenu stvarnost, ali nije posebno istraživano, već usput, u okviru drugih istraživanja. S demografskim promjenama u drugoj polovini 20. vijeka, sve više, pažnja se usmjerava na starije stanovništvo – naučni pristup starenju se mijenja, ono se stavlja u središte društvenih istraživanja.¹⁵ Tome je doprinio razvoj gerontologije kao multidisciplinarne oblasti studija koja proučava starenje u društvenom kontekstu, ali uključuje i druge aspekte – fiziološke, psihološke (pogotovu kada se razmatraju individualna iskustva starenja), kulturne (simbolička izgradnja značenja/predstave starenja)¹⁶ i sl. Iako granice gerontologije nisu jasno određene, svakako da je značajan broj društvenih istraživanja doprinio razvijanju interesa za starenje i njegovom stručnom razumijevanju.¹⁷ Bengston i saradnici ukazuju na nedostatke proučavanje starenja u

¹⁴ Mirjana Devedžić i Jelena Stojilković Gnjatović, *Demografski profil starog stanovništva Srbije* (Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji), Republički zavod za statistiku, Beograd, 2015, str. 16. pdf. www.stat.gov.rs.

¹⁵ Anne Jamieson and Christina Victor, *Researching Ageing and Later Life: The Practice of Social Gerontology*, Open University Press, Philadelphia, 2002. p. 7.

¹⁶ Hepworth, M. (1995) 'Wrinkles of vice and wrinkles of virtue': the moral interpretation of the ageing body, in C. Hummel and J. Lalive D'Eppinay (eds) *Images of Ageing in Western Societies*. Geneva: Centre For Interdisciplinary Gerontology, University of Geneva. Anne Jamieson and Christina Victor, *Researching Ageing and Later Life: The Practice of Social Gerontology*, Open University Press, Philadelphia, 2002. p. 82.

¹⁷ Kao forum za istraživače iz različitih oblasti (sociologija, socijalna politika, medicina, socijalni rad, psihologija, istorija, socijalna antropologija i ekonomija) i sve koji su zainteresovani za promovisanje razumijevanja starenja i starije životne dobi, u Velikoj Britaniji je osnovano Britansko gerontološko društvo 1971. godine - pokušaj da se starost stavi u središte društvenih istraživanja, a mnogi njegovi članovi i učesnici konferencija promovisu dobrobit starijih osoba. Pretežno, gerontolozi u akademskoj zajednici se nalaze u odjeljenjima za sociologiju, socijalnu politiku, socijalni rad, razne oblike zdravstvenih studija, medicinskih škola, uključujući gerijatrijsku medicinu i njegu. U okviru studijskih odjeljenja (društvenih, medicinskih, bioloških) u Velikoj Britaniji postoji veliki broj gerontoloških istraživačkih centara ili instituta. Na gerontologiju se gleda kao na istraživačko polje koje se oslanja na opšte perspektive i uvide društvenih nauka, a nastava iz socijalne gerontologije na univerzitetima je organizovana na tri načina: u okviru osnovnih programa predmeta iz oblasti sociologije, socijalne politike, zdravstvenih

okvirima socijalne gerontologije, to jest da ono „uopće nije konceptualizirano kroz neki teorijski okvir.“¹⁸

Prema mišljenju brojnih autora, u sociologiji se relativno kasno pojavio interes za starenje, a u drugoj polovini prošlog vijeka su se izdvojila tri dominantna sociološka pristupa starenju: teorija smanjene aktivnosti (stariji treba da ustupe uloge, autoritet, aktivnosti mlađim i preuzimu nove, primjerene svojim psihofizičkim sposobnostima), teorija aktivnog starenja (za aktivnost starih ljudi i ostvarenje koristi i za sebe i društvo neophodno je da imaju pozitivno iskustvo i stav prema starenju) i konfliktna teorija starenja (diskriminacija i predrasude prema starenju jesu strukturne prepreke za ostvarenje potencijala i postizanje dobrog psihofizičkog zdravlja starih ljudi).¹⁹

Kako bi se definisala starost, u socijalnoj demografiji se koriste čisto statistički pojmovi (starosna grupa, kohorta) i antropološko-sociološki pojmovi (uzrast, generacija). „Starost se određuje kao hronološka i kalendarska starost, tj. vremenski interval od rođenja do određenog, relevantnog događaja (popisa, sklapanja braka, porođaja, smrti, napuštanja mesta stalnog boravka i sl.). Taj vremenski razmak koji je protekao može se izraziti navršenim godinama starosti ili godištem (datumom rođenja) pojedinca. Starosnu grupu čine

---

studija postoje individualni kursevi iz gerontologije; postdiplomski programi iz gerontologije na univerzitetima; kratki programi i kursevi na nekim univerzitetima za profesionalnu (do) kvalifikaciju i dodatnu obuku osoba za rad sa starijim osobama, a koje, već, imaju diplomu iz neke druge oblasti. Međutim, profesionalna obuka i osposobljavanje za rad sa starijim osobama obavljaju se i izvan akademskih institucija (na primjer, dobrovoljne organizacije). Cilj svih ovih aktivnosti (programa) jeste praktično osposobljavanje osoba za uključivanje u rad sa starijim osobama. Anne Jamieson and Christina Victor, *Researching Ageing and Later Life: The Practice of Social Gerontology*, Open University Press, Philadelphia, 2002. p. 8 – 9. Za razliku od Velike Britanije, gdje ne postoje izučavanja iz oblasti gerontologije na osnovnim studijima, u SAD su u 1999. godini na velikom broju fakulteta i univerziteta postojali programi iz oblasti gerontologije na osnovnim studijima. Kart, CS. and Kinney, J. M. (2001) *The Realities of Ageing: An Introduction to Gerontology*. Boston: Alan and Bacon. p. 537. In: Anne Jamieson and Christina Victor, *Researching Ageing and Later Life: The Practice of Social Gerontology*, Open University Press, Philadelphia, 2002. p. 8.

¹⁸ „U studiji o objavljenj literaturi u osam vodećih časopisa iz socijalne gerontologije od 1990. do 1995. uočili su da je čak u 80% članaka koji sadrže empirijska istraživanja o starenju nedostajao teorijski okvir“. Bengston, V., Burgess, E. i Parrot, T. (1997). Theory, explanation and a third generation of theoretical development in social gerontology. *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 52(B), 72–88. U: Krešimir Peračković i Nenad Pokos, U starom društvu – neki sociodemografski aspekti starenja u Hrvatskoj, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 24 (2015), br. 1, str. 93.

¹⁹ Krešimir Peračković i Nenad Pokos navode mišljenje S. Barkan (*Sociology: Understanding and changing the social world*. Flat World Knowledge, Washington, 2012.), daju detaljna objašnjenja ovih teorijskih gledišta i navode njihove predstavnike. Više vidjeti u: Krešimir Peračković i Nenad Pokos, U starom društvu – neki sociodemografski aspekti starenja u Hrvatskoj, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 24 (2015), br. 1, str. 92 – 95.

lica iste starosti, a grupni interval može biti različite dužine, od jedne, pet ili deset godina.²⁰ Sa stanovišta demografije utvrđeni su za definisanje starosti vrlo precizni numerički kriterijumi na globalnom nivou – sva lica od 65 i više godina.²¹ Prema klasifikaciji starosnih tipova stanovništva koje su uvele Ujedinjene nacije, ako u ukupnom stanovništvu ima više od 7% stanovnika starijih od 65 godina, može se govoriti o starom stanovništvu.²² U svim populacijama širom svijeta povećava se broj starijih osoba - u SAD, Norveškoj, Švedskoj, Velikoj Britaniji i Japanu ima približno (ili već) 15% ovih osoba u ukupnoj populaciji.²³ U savremenom društvu može se uočiti starosna i zdravstvena heterogenost starog stanovništva. Kako u pogledu zdravstvene zaštite, ali i za potrebe istraživanja, ova gupa je podijeljena na: stare osobe mlađeg uzrasta od 65 do 74 godine, stare osobe starijeg uzrasta od 74 do 84, i najstarije osobe uzrasta 85 i više godina.²⁴ U okviru ovih grupa postoje razlike: stope nemoći i invaliditeta povećavaju se sa starošću, ali u različitim grupama starih osoba postoje varijacije u pogledu zdravlja, blagostanja, invaliditeta i potrebe za zdravstvenom zaštitom. U prethodnih 50 godina u svim ovim uzrastima zabilježen je pad stope smrtnosti i invaliditeta.²⁵

²⁰ Mirjana Bobić, *Demografija i sociologija – veza ili sinteza*, JP Službeni glasnik, Beograd, 2007, str. 154.

²¹ Ipak, za određene potrebe, u nekim udžbenicima iz oblasti demografije, nekim međunarodnim organizacijama i istraživačkim centrima, pogodniji i funkcionalniji kriterijum za određivanje starosti jeste onaj koji obuhvata sva lica koja imju 60 godina i više. Zajedno sa indeksom starenja i prosječnom starošću, obje ove nominalne starosti (60 i 65 godina) u demografskim kriterijumima određivanja starosti podjednako su uvažene na Prvoj svjetskoj skupštini o starom stanovništvu (UN, Beč, 1982.). Međutim, danas se češće uvažava numerički kriterijum od 65 godina kao prag starosti (posredno, zbog produženja životnog vijeka, smanjenja smrtnosti i povećanja vitaliteta starijih osoba), a što ima uticaj na dimenzioniranje i redefinisane starosti, demografskog starenja i stare populacije (realnije sagledavanje i kompleksnija diferencijacija), formiranjem novih pokazatelja. Mirjana Devedžić i Jelena Stojilković Gnjatović, *Demografski profil starog stanovništva Srbije* (Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji), Republički zavod za statistiku, Beograd, 2015, str. 12 – 13. pdf. www.stat.gov.rs.

²² Mlado - manje od 4% starog stanovništva, zrelo - od 4 do 7%, staro - preko 7,0%. Mirjana Bobić, *Demografija i sociologija – veza ili sinteza*, JP Službeni glasnik, Beograd, 2007, str. 167.

²³ Crews Douglas E (2005) Artificial environments and an aging population: designing for age-related functional losses. *J Physiol Anthropol Appl Hum Sci* 24: 103–109.; In: Douglas E. Crews and Susan Zavotka, *Aging, Disability, and Frailty: Implications for Universal Design*, *Journal of Physiological Anthropology*, 25, 2006, p. 113. <http://www.jstage.jst.go.jp/browse/jpa2>

²⁴ Susman R, Riley MW (1985) Introducing the oldest old. *Millbank Memorial Fund Q* 63: 177–186. In: Douglas E. Crews and Susan Zavotka, *Aging, Disability, and Frailty: Implications for Universal Design*, *Journal of Physiological Anthropology*, 25, 2006, p. 113. <http://www.jstage.jst.go.jp/browse/jpa2>

²⁵ Crews DE (2003) *Human Senescence: Evolutionary and Biocultural Perspectives*. Cambridge University Press, New York. In: Douglas E. Crews and Susan Zavotka, *Aging, Disability, and Frailty: Implications for Universal Design*, *Journal of Physiological Anthropology*, 25, 2006, p. 114. <http://www.jstage.jst.go.jp/browse/jpa2>

Ipak, moramo imati u vidu da se odrednica starih ili starijih osoba - hronološka starost 65 godina i više, može prihvatiti i primijeniti u razvijenim zemljama, u zapadnom kontekstu, ali ne može na zemlje u Africi. Ova definicija je u određenoj mjeri proizvoljna, često se dovodi u vezu s hronološkim uzrastom kada se odlazi u penziju. Ipak, usaglašeno je da hronološka i biološka starost koje se uzimaju kao odrednice praga starosti, nisu nužno sinonimi.²⁶ Prema mišljenju nekih autora, hronološki kriterijumi nisu striktni pri određivanju granica starosti, već su oni proizvod našeg vremena i vještačka su konstrukcija proizašla iz društveno-ekonomske prinude, to jest poklapaju se s trenutkom prestanka radne aktivnosti osobe (povlačenje u penziju).²⁷ Posmatrano za afrički kontinent, u određivanju starosti treba da se kombinuju društveni, hronološki i funkcionalni činioci (aspekti), te da se hronološki uzrast za određenje starosti uzima 50. ili 55. godina. I to je proizvoljno, jer stvarni datumi rođenja osoba često su nepoznati (negdje ne postoji službena evidencija), postoji različit doživljaj i određenje starosti u određenoj zajednici, ljudi koji žive u ruralnim sredinama i rade van formalnog sektora, ne odlaze u penziju, životni vijek im je značajno manji, kao i brojnost starije populacije, što otežava poređenje tih podataka sa podacima u drugim dijelovima svijeta. Zato u nedostatku prihvaćene i prihvatljive definicije „starih“ osoba, Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) koristi starosnu granicu kada osoba ostvaruje zakonsko pravo za korišćenje penzije koje vlade u razvijenim zemljama uvažavaju kao standard za definisanje „starih“. To je najčešće dob od 60 ili 65 godina starosti, gdje se uočavaju rodne razlike – definicija ove granice je nerijetko bila manja za žene (dob između 45. i 55. godine) nego za muškarce (dob između 55. i 75. godine).²⁸ Prema Anketi o radnoj snazi EU-28 iz 2012.

²⁶ World Health Organization, *Definition of an older or elderly person, Proposed Working Definition of an Older Person in Africa for the MDS Project*, <http://www.who.int/healthinfo/survey/ageingdefolder/en/> [28/06/2016.]

²⁷ Mirjana Devedžić i Jelena Stojilković Gnjatović, *Demografski profil starog stanovništva Srbije* (Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji), Republički zavod za statistiku, Beograd, 2015, str. 12. pdf. www.stat.gov.rs.

²⁸ Thane P. The muddled history of retiring at 60 and 65. *New Society*. 1978;45(826):234-236. Kada je riječ o zemljama u razvoju, rezultati istraživanja međunarodne antropološke studije koja su provedena krajem 70-ih godina u više područja Afrike, a koji su objavljeni 1980. godine, služe kao dobra osnova za definisanje granice starosti. Definicija obuhvata tri glavna aspekta života ljudi: hronološki uzrast, promjene u društvenoj ulozi (promjena u radnim obrascima, status odraslih u odnosu na djecu, menopauza i sl.) i promjena/slabljenje sposobnosti osobe (promjena u fizičkim karakteristikama, senilnost i sl.). Rezultati ove studije ukazuju na važnost kulturoloških činilaca – promjena društvene uloge osobe, pri određivanju starosti u zemljama u razvoju. Glascock AP, Feinman SL. A holocultural analysis of old age. *Comparative Social Research*. 1980;3:311-32. Rezultati kasnijih istraživanja u Nigeriji u pogledu percepcije početka starosti nisu u skladu s rezultatima prethodne studije, gdje je u svim starosnim grupama

godine, sprovedene među osobama starosti od 50 do 69 godina, prosječne godine starosti osoba koje su otišle u penziju iznosile su 59,4 za muškarce i 58,8 za žene.²⁹

Uzroci starenja stanovništva – činioci koji oblikuju starosnu strukturu stanovništva u savremenom društvu

Globalno starenje ljudske populacije izazvalo je veliko interesovanje ali i rastuću zabrinutost – proces starenja stanovništva je prisutan i u Kini, Indiji, Meksiku, Italiji i Japanu, usljed neočekivano brzog pada nataliteta i velike brojnosti kohorte starog stanovništva (preživljavanja stanovništva u starijoj životnoj dobi). Ovim nastaje sasvim „nova matrica generacijskih odnosa“ i transformacija društava u svim aspektima. Prosječna životna dob je udvostručena u toku prethodnog vijeka – a danas u svijetu imamo više osoba starije životne dobi u odnosu na broj male djece.³⁰

Najvažnije demografske odrednice koje uzrokuju starenje stanovništva u razvijenim zemljama (i zemljama u razvoju) u prethodnih nekoliko decenija jesu: snižavanje fertiliteta (uslovljava smanjenje udjela mladih i povećanje udjela starih), snižavanje mortaliteta (naročito u starijim životnim skupinama zbog poboljšanja uslova u kojima ljudi žive i napretkom u medicini) i migracije (ne utiču neposredno na formiranje starosne strukture na globalnom nivou – selektivnost migranata prema starosti u područjima izrazitog use-

---

bila slična percepcija početka starosti, slično definicijama u zapadnim društvima, s razlikama između muškaraca i žena. Ipak, objašnjenje za ovo se može tražiti u specifičnosti kulturnog sistema vrijednosti u Nigeriji, gdje starije osobe uživaju određene privilegije. Togunu-Bickersteth F. Perception of old age among Yoruba aged. *Journal of Comparative Family Studies*. 1988;19(1):113-23. In: World Health Organization, *Definition of an older or elderly person, Proposed Working Definition of an Older Person in Africa for the MDS Project*, <http://www.who.int/healthinfo/survey/ageingdefnolder/en/> [28/06/2016.]

²⁹ Manja prosječna starost za muškarce je u Francuskoj, na Kipru, u Portugalu, u Italiji, u Luksemburgu, u Velikoj Britaniji, u Španiji i u Francuskoj (rodne razlike nisu veće od 0,7 godina). U Švedskoj i u Holandiji najviše su prosječne godine starosti za odlazak u penziju i ne postoje rodne razlike, dok u istočnim članicama EU i u baltičkim zemljama žene odlaze u penziju ranije u odnosu na muškarce (u Hrvatskoj u prosjeku 4,1 godinu ranije nego muškarci, dok u Slovačkoj, Češkoj, Sloveniji, Poljskoj i Mađarskoj u prosjeku 2,3 godine ranije nego muškarci). Eurostat Statistics Explained, *EU labour force survey (2012.)*, [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Labour_force_survey_\(LFS\)](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Labour_force_survey_(LFS)) [12/07/2016]

³⁰ Robert N. Butler, 2008. *The Longevity Revolution: The Benefits and Challenges of Living a Long Life*. New York: Public Affairs Books. U: Jay Sokolovsky, *The Cultural Context of Aging: Worldwide Perspectives*. Edition: 3rd, Praeger, Westport, CT, 2009, p. XVI.

ljavanja/iseljavanja stanovništva).³¹ Povećanje broja starih osoba u ukupnoj populaciji u razvijenim (i manje razvijenim) zemljama jeste rezultat povećanja životne dobi ljudi, ali i niskog nivoa fertiliteta tokom dužeg vremenskog perioda i pada broja mladih u ukupnoj populaciji. „Na starenje stanovništva prije svega djeluje opadanje stope fertiliteta, odnosno ‘starenje odozdo’ ili ‘dejuvenilizacija’ stanovništva. Tako su u europskim zemljama od sredine šezdesetih godina do kraja prošlog stoljeća prosječne stope fertiliteta gotovo prepolovljene, pa je danas znatno manje mladih ljudi u ukupnom stanovništvu koji su okosnica budućeg radnog kontingenta. Drugi uzrok starenja stanovništva je porast očekivanog trajanja života (*life expectancy*), što neki autori nazivaju ‘starenjem odozgo’ ili ‘posijedenjem’ (*greying*) populacije.”³² Takođe, veoma značajan aspekt starenja stanovništva jeste progresivno starenje starih osoba, to jeste povećanje udjela osoba starosti 80 godina u ukupnom stanovništvu. U svim zemljama članicama EU u prethodnih nekoliko decenija raste očekivano trajanje života³³, a razlozi za to mogu da se nađu u opadanju stope smrtnosti novorođenčadi, kao i smanjenju smrtnosti starijih ljudi, zahvaljujući napretku u oblasti medicine, poboljšanju radnih i životnih uslova. Uzroci promjena u demografskoj strukturi stanovništva EU-28 mogu se tražiti u niskim stopama nataliteta i povećanju životnog vijeka.³⁴ Od ukupnog broja rođene djece u postindustrijskom društvu, 85% njih može očekivati da (do)živi 65 godina, a mnogi od njih će živjeti još dvije decenije života relativno zdravi.³⁵ Iz ovih

³¹ Dragana Vilić, Uzroci i posljedice demografskih procesa i promjena u savremenom društvu, *Sociološki diskurs*, godina 5, broj 9, Naučno udruženje Sociološki diskurs, Banja Luka, 2015, str. 35 - 36.

³² Vlado Puljiz i dr., *Socijalna politika: Povijest, Sustavi, Pojmovnik*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005, str. 154.

³³ Očekivano trajanje života [*life expectancy*]: „prosječni broj godina života koji će doživjeti pojedinac u nekom društvu sukladno očekivanim demografskim i zdravstvenim trendovima. Prosječno trajanje života najčešće se mjeri nakon jedne godine od rođenja ili od 60/65 godine. Ovi podaci služe kao indikator zdravstvenog statusa stanovništva, odnosno kao pokazatelj dugovječnosti starije populacije (posebice prilikom ocjene dužine razdoblja u kojem će neka osoba dobiti mirovinu.“ Vlado Puljiz i dr., *Socijalna politika: Povijest, Sustavi, Pojmovnik*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005, str. 449.

³⁴ Starije osobe često su više zastupljene u ruralnim područjima i udaljenim područjima od grada, iako to nije slučaj s nekim istočnim članicama EU (na primjer, u Poljskoj – Varšava i Lođ). Ako se posmatraju stare osobe po mjestu rođenja, prema rezultatima popisa stanovništva i domaćinstava u 2011. godini, 90,4% starih osoba u EU-28 imaju prebivalište u zemlji rođenja, 5,5% su rođeni u drugoj državi članici EU i 4,1% su rođeni u drugoj državi izvan EU. Eurostat Statistics Explained, *People in the EU – statistics on an ageing society*, June 2015. http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/People_in_the_EU_%E2%80%93_statistics_on_an_ageing_society [12/07/2016.]

³⁵ Robert N. Butler, 2008. *The Longevity Revolution: The Benefits and Challenges of Living a Long Life*. New York: Public Affairs Books. U: Jay Sokolovsky, *The Cultural Context of Aging: Worldwide Perspectives*. Edition: 3rd, Praeger, Westport, CT, 2009, p. XVI.

razloga, očekuje se povećanje broja starijih osoba u svim zemljama, koji će u starijoj životnoj dobi živjeti duže i biti zdraviji nego prethodne generacije u istoj životnoj dobi. Osim povećanja broja zdravih starijih osoba, povećavaće se i broj iznemoglih i invalidnih starih osoba. Na globalnom nivou, i danas su starije osobe zdravije i kod njih je manje prisutan invaliditet u odnosu na prethodne generacije u istoj životnoj dobi. Međutim, zbog velikog broja osoba koje preživljavaju u starijoj životnoj dobi, proporcionalno se povećava broj starih osoba sa invaliditetom.³⁶

Dejstvo mortaliteta je prisutno u svim generacijama, s tim da se uočavaju razlike u tradicionalnom i savremenom režimu smrtnosti, kao i polno specifične razlike u smrtnosti. „U tradicionalnim demografskim režimima visoka smrtnost odojčadi i male dece bila je praćena visokim fertilitetom, kraćim životnim vekom, posebno žena (u reproduktivnom uzrastu), brзом smenom generacija unutar porodice i domaćih grupa i sl. Nasuprot tome, tranzicija mortaliteta sa viših na niže nivoe, najpre je uticala na redukciju dečje smrtnosti, zatim maternalne, i konačno smrtnosti starijih generacija. Tako je u savremenom režimu smrtnosti došlo do značajnog produžavanja prosečnog ljudskog veka, posebno kod žena, ali i do opadanja nataliteta i izraženih procesa starenja (sa dna i sa vrha starosne piramide). Mortalitet stanovništva, posebno muškog, ispoljava snažno delovanje u vreme ratova i velikih društvenih kriza.“³⁷ Sljedeći činilac koji oblikuje starosnu strukturu stanovništva su migraciona kretanja. U neke države i regione više se useljava stanovnika iz različitih dijelova svijeta, a iz nekih se više iseljava. Sklonost ka preseljenju uočena je nešto više kod „mlađeg, sredovečnog stanovništva (od 20 do 30, 40 godina), samaca, odnosno lica van braka i bez dece. U unutrašnjim migracijama, na kraćim razdaljinama, nešto je veće učešće žena (obično udadbenog karaktera), dok su migracije u kojima prevladava muška populacija obično trajnije, na veće razdaljine i podstaknute ekonomskim *pull* faktorima. Nasuprot tome, u prisilnim ili humanitarnim migracijama najčešće učestvuju žene i deca.“³⁸ Migraciona kretanja za zemlje u koje se ljudi useljavaju donose višestruke koristi, a za zemlje iz kojih se oni iseljavaju višestruke gubitke (psihosocijalni, ekonomski, kulturni i demografski resursi), jer imigranti koji su mladi, obrazovani, koji posjeduju znanja, vještine i iskustava „će formira-

³⁶ Harper GJ, Crews DE (2000) Aging, senescence, and human variation. In Stinson S, Huss-Ashmore R, O'Rourke D, eds. Human biology: an evolutionary and biocultural Perspective. Wiley-Liss, New York, 465–505. Douglas E. Crews and Susan Zavotka, Aging, Disability, and Frailty: Implications for Universal Design, *Journal of Physiological Anthropology*, 25, 2006, p. 114. <http://www.jstage.jst.go.jp/browse/jpa2>

³⁷ Mirjana Bobić, *Demografija i sociologija – veza ili sinteza*, JP Službeni glasnik, Beograd, 2007, str. 168.

³⁸ *Isto*, str. 167.

ti brakove i porodice u novoj, imigrantskoj sredini, doprinoseći podizanju kako sopstvenog humanog kapitala, tako i opšteg, ekonomskog i socijalnog blagostanja, kvaliteta života i sl.³⁹ Ovdje se treba imati u vidu uticaj velikog talasa migracija iz „mladih“ južnih zemalja, naročito, u sjevernu Evropu, kako se predviđa, sve do sredine ovoga vijeka. „Smanjivanjem rasta stanovništva na sjeveru Evrope, koji se pretvorio u zajednicu staraca, povećao se broj slobodnih radnih mjesta na kojima postoji mogućnost angažiranja radne snage iz ‘mladih’ južnih zemalja koje se, s druge strane, suočavaju s nedostatkom prilika za zaposlenje. Osim toga, sve veće katastrofe i digitalna revolucija koja je omogućila ljudima veoma brzu razmjenu informacija, klimatske promjene i zagađenje okoliša predstavljaju stvarne razloge koji su naveli ogroman broj ljudi da svoju budućnost potraže u nekim drugim državama. Stoga, popunjavanje slobodnih radnih mjesta u Evropi u budućnosti nalaže zapošljavanje mlade radne snage među kvalificiranim migrantima.“⁴⁰

Povećanje broja demografski starih društava

Kako se od sredine prošlog vijeka povećava udio starog a smanjuje udio mladog stanovništva u razvijenim (i manje razvijenim) zemljama, dolazi do rasta starosnih koeficijenata.⁴¹ Ove promjene su nagovijestile novi demografski period u kojem će doći do povećanja udjela osoba starijih od 65 godina i više u ukupnom stanovništvu, ubrzanog starenja stanovništva ovih zemalja. Pred kraj prošlog i početkom ovog vijeka ta pojava je naročito izražena i danas u svijetu imamo veliki broj demografski starih društava. U periodu 1950 – 2000. godine broj osoba starijih od 65 godina i više, povećao se više nego triput (sa 131 milion na 417 miliona). Početkom ovoga vijeka sve brže se odvija proces demografskog starenja stanovništva, pa bi se, prema projektovanom tempu starenja, broj starih osoba u budućnosti povećavao za više od 10 miliona godišnje. To bi značilo da bi u svijetu sredinom ovoga vijeka udio

³⁹ Entoni Gidens, Zdravlje i starenje, U: *Sociologija*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2005, str. 168.

⁴⁰ Generalni sekretar Međunarodne organizacije za migracije (OIM) V. L. Swing (William L. Swing), pozivajući se na studiju ove Organizacije, objašnjava na ovakav način uticaj novog talasa migracija iz „mladih“ južnih zemalja u Evropu. Khaled Schmidt, *IOM: Velike migracije prema Evropi do 2050.*, Al Jazeera, 22/09/2015, <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/iom-velike-migracije-prema-evropi-do-2050>, [06/09/2016.]

⁴¹ Indeks starenja (odnos lica starih 60 i više godina u odnosu na lica starih 0 – 19 godina) i biološki indeks (odnos lica starih 0 – 14 godina i lica starih 60 i više godina). Više vidjeti u: Mirjana Bobić, *Demografija i sociologija – veza ili sinteza*, JP Službeni glasnik, Beograd, 2007, str. 156.

osoba starijih od 65 godina iznosio 16,2% u odnosu na ostalu populaciju, a u razvijenim zemljama 26,2%. Ubrzano se povećava broj zemalja u kojima broj starih osoba dostiže 2 miliona (u 2000. godini 31 zemlja, a očekuje se udvostručenje broja zemalja do 2039. godine).⁴² Procenat starog stanovništva u svijetu sredinom prošlog vijeka iznosio je 5,2%, a na kraju 6,9%. Na početku 21. vijeka u većini razvijenih zemalja, ali i u nekim manje razvijenim, udio starog stanovništva je viši od 7% u ukupnoj populaciji (SAD 12,4%, Japan 17,6%, Švedska 17,2%, Norveška 14,8%, Češka 13,7%, Poljska 12,5%). Na drugoj strani, u nerazvijenim zemljama imamo drugačiju situaciju – izuzetno visok prirodni priraštaj i veliki udio mladog stanovništva (Pakistan 3,5%, Meksiko 5,0%, Brazil 5,9%). Evropski kontinent ima najveći procenat starog stanovništva (14,7%) a afrički najmanje (3,3%).⁴³ Ukupan broj stanovnika u zemljama Evropske unije (EU-28) iznosio je 506,8 miliona početkom 2014. godine. Posmatrano prema starosnoj strukturi, od tog broja 15,6% osoba je uzrasta od 0 do 14 godina, 65,8% osoba od 15 do 64 godine, dok je osoba starijih od 65 godina bilo 18,5% (povećanje u odnosu na 2013. godinu za 0,3%). Udio osoba s 65 godina i starijih u ukupnoj populaciji najviše je zabilježen u zemljama EU – u Italiji 21,4% i u Njemačkoj 20,8%, a najmanji procenat je imala Irska 12,6%. I u zemljama EFTA^{44*} slična je situacija kao u EU u pogledu udjela starog stanovništva u ukupnom broju stanovnika. Ako posmatramo sve evropske zemlje, izuzetak su Turska (7,7%), Island (13,2%) i Albanija (12,0%), gdje je udio osoba starijih od 65 i više godina u ukupnom stanovništvu relativno nizak ali i u ovim zemljama se primjećuje trend stare-

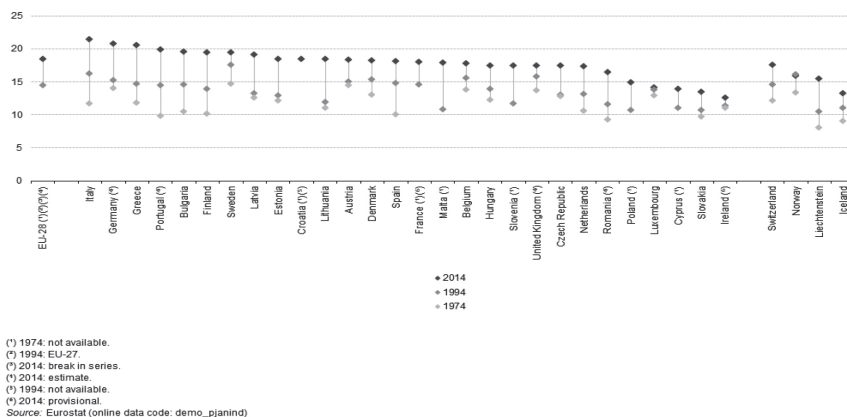
⁴² Kinsella, K., Wan He (2009). U.S. Census Bureau, *International Population Reports*, P95/09-1, An Aging World: 2008, U.S. Government Printing Office, Washington, DC. <http://www.nia.nih.gov/>, Ujedinjene Nacije, 2011. U: Mirjana Devedžić i Jelena Stojilković Gnjatović, *Demografski profil starog stanovništva Srbije* (Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji), Republički zavod za statistiku, Beograd, 2015, str. 6. pdf. www.stat.gov.rs.

⁴³ Vera Graorac, *Starenje stanovništva – problem modernog razvijenog društva*, geografija.hr, 14/10/2003., <http://www.geografija.hr/clanci/61/starenje-stanovnistva-problem-modernog-razvijenog-drustva> [10/02/2010.] u: Dragana Vilić, Uzroci i posljedice demografskih procesa i promjena u savremenom društvu, *Sociološki diskurs*, godina 5, broj 9, Naučno udruženje Sociološki diskurs, Banja Luka, 2015, str. 35.

⁴⁴ * Evropska asocijacija za slobodnu trgovinu (EFTA) je međuvladina organizacija osnovana 03.05.1960. godine u Stokholmu kao alternativa tadašnjoj Evropskoj zajednici za evropske zemlje (Velika Britanija, Danska, Švedska, Norveška, Švajcarska, Austrija i Portugal) koje nisu htjele ili kojima je bio onemogućen pristup Zajednici (danas Evropskoj Uniji), s ciljem da promovišu slobodnu trgovinu i ekonomsku integraciju u korist država članica. Ulaskom u Evropsku Uniju, sve zemlje osnivači EFTA, osim Norveške i Švajcarske, napustile su ovo Udruženje (i Finska koja 1961. godine postala pridružena članica EFTA a 1986. godine redovni član). Pošto se Island pridružio 1970. godine i Lihtenštajn 1991. godine, EFTA danas ima četiri člana: Norveška, Švajcarska, Island i Lihtenštajn. European Free Trade Association (EFTA), [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:European_Free_Trade_Association_\(EFTA\)](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:European_Free_Trade_Association_(EFTA))

nja stanovništva. Početkom 2014. godine prosječna starost populacije u EU-28 bila je 42,2 godina (Njemačka 45,6 godina, Irska 36,0 godina, Albanija 35,1 godina, Turska 30,4 godina).⁴⁵

Grafikon 1. Udio stanovništva starog 65 i više godina, 1974, 1994 i 2014. (% od ukupne populacije)

Izvor: Eurostat, Figure 4: *Share of population aged 65 years and over, 1974, 1994 and 2014 (% of total population)*, [08/09/2015.] [http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/File:Share_of_population_aged_65_years_and_over_1974_1994_and_2014_\(%25_of_total_population\)_PF15.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/File:Share_of_population_aged_65_years_and_over_1974_1994_and_2014_(%25_of_total_population)_PF15.png) [12/07/2016.]

Iz prethodnog Grafikona jasno se može uočiti da je u svim zemljama EU - 28 došlo do povećanja starog stanovništva u posmatranom periodu. Već 70-tih godina 20. vijeka u velikom broju ovih zemalja zastupljenost starog stanovništva u ukupnoj populaciji bila je iznad 10%, da bi se u narednom periodu značajno povećala iznad 15% (izuzev u Luksemburgu, Irskoj, Islandu, Slovačkoj i na Kipru).

Prema procjenama Svjetske zdravstvene organizacije, brojnost stanovništva starijeg od 80 (i 85 godina) u prvoj polovini ovoga vijeka biće povećan za četiri puta i 2050. godine će da dostigne 395 miliona.⁴⁶

⁴⁵ Rast prosječne starosti stanovništva u EU-28 godišnje u periodu 2004 – 2014. godine je ostvaren u prosjeku 0,3 godine (39,2 godine u 2004. godini na 42,2 godine u 2014. godini). U svim državama članicama EU-28 tokom ovoga perioda povećan je prosjek godina (5,4 godina u Rumuniji, a više od 4 godine u Litvaniji, u Portugalu i u Njemačkoj). Eurostat Statistics Explained, *EU labour force survey (2012.)*, [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Labour_force_survey_\(LFS\)](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Labour_force_survey_(LFS)) [12/07/2016.]

⁴⁶ World Health Organization (WHO), *Facts about ageing*, 30/09/2014, <http://www.who.int/ageing/about/facts/en/> [09/09/2016.]

Posljedice starenja stanovništva za društvo i za pojedince

Podaci o broju starog stanovništva važni su za pružanje podrške radno sposobnog stanovništva starijim osobama, to jeste važno je da se sagleda odnos broja starog stanovništva u ukupnoj populaciji u odnosu na radno sposobno stanovništvo. Početkom 2014. godine u zemljama EU-28 stopa zavisnog starijeg stanovništva^{47**} je iznosila 28,1%, to jest na svaku osobu starosti 65 godina i više bilo je oko četiri osobe radnog uzrasta.⁴⁸ Za razliku od prethodnih oblika organizacije porodičnog domaćinstva u čijim okvirima su bile smještene radne aktivnosti i kojeg pojedinci svih životnih dobi nisu napuštali, kapitalizam je transformisao rad u najamni rad, koncentrišući ga u fabrike i druga uređena i kontrolisana mjesta za rad. Pojedinci moraju da zarade platu da bi zadovoljili svoje potrebe. Međutim, problem se javlja kada nemaju prihod - ne rade ili su privremeno bez posla usljed nezaposlenosti ili bolesti. Dakle, ovdje se uočava da je ovakva transformacija radnih aktivnosti išla na štetu i starijih osoba. Starije osobe koje se moraju povući iz radne snage zbog nesposobnosti ili želje da to učine, moraju biti adekvatno finansijski zbrinute ili se suočavaju s rizikom od siromaštva. Od početka prethodnog vijeka stvorio se problem starosti zbog promjena u porodici, transformacije rada i povećanju životnog vijeka ljudi.⁴⁹ U početku porodica je reagovala na industrijski način rada udruživanjem zarada svih članova porodice, pogotovu mlađih, ali je stvarna potreba za zajedničkim resursima nestala nakon uspostavljanja sistema socijalne sigurnosti koja je stabilizovala prihode starijih članova.⁵⁰ Duži zajednički život ljudi na kraju životnog ciklusa porodice u kombinaciji sa smanjenjem rađanja, doveli su do većeg generacijskog razdva-

⁴⁷ ** Stopa zavisnog starijeg stanovništva (old age dependency ratio): „omjer starijeg stanovništva u odnosu na radno aktivni kontigent stanovništva. Obično se izračunava tako da se broj osoba starijih od 65 godina podijeli s brojem osoba u dobi od 15 do 64 godine.“ Vlado Puljiz i dr., *Socijalna politika: Povijest, Sustavi, Pojmovnik*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005, str. 468.

⁴⁸ Ova stopa je u pomenutom periodu iznosila u Slovačkoj 19,0%, u Irskoj i na Kipru 20,0%, u Italiji 33,1%. Zemlje u kojima je ova stopa iznad 30,0% (tri radno sposobne osobe na svaku osobu od 65 i više godina) su: Grčka, Njemačka, Švedska, Portugal i Finska. Eurostat Statistics Explained, *Population structure and ageing*, June 2015. http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Population_structure_and_ageing#Population_structure [07/07/2016.]

⁴⁹ Jay Sokolovsky, *The Cultural Context of Aging: Worldwide Perspectives*. Edition: 3rd, Praeger, Westport, CT, 2009, p. 190.

⁵⁰ Gratton, B. 1993. "The Creation of Retirement: Families, Individuals and the Social Security Movement." In *Societal Impact on Aging: Historical Perspectives*. K. W. Schaie and A. Achenbaum, eds. New York: Springer. In: Jay Sokolovsky, *The Cultural Context of Aging: Worldwide Perspectives*. Edition: 3rd, Praeger, Westport, CT, 2009, p. 190.

janja i starosne diferencijacije unutar porodičnog domaćinstva. Smanjenjem međugeneracijske zavisnosti na početku ovoga vijeka, značenje srodstva i braka se promijenilo - zamijenjeni su raznovrstošću oblika, s naglaskom na individualizam više nego na srodstvo.⁵¹ Dakle, sve ove promjene u porodici i odnosa prema djetetu imaju posljedice na pojedince (kvalitet života pojedinca u starijoj životnoj dobi) i na društvo (povećan pritisak na sistem socijalne zaštite, penziona fondove i sl.).⁵² „Povećanje udjela starog stanovništva imat će velikog utjecaja na mirovinske i zdravstvene troškove razvijenih zemalja. (...) Tome treba dodati i promjene u strukturi obitelji, koje vode tzv. defamilijarizaciji, odnosno slabljenju obiteljske solidarnosti, a to znači povećanju socijalnih rizika kojima je izložen sve veći broj ljudi nekada zbrinut u okviru obitelji.“⁵³ Starenje populacije i produženje prosječno očekivanog trajanja života imaju posljedice na krizu sistema penziona i zdravstvene zaštite u razvijenim, srednje razvijenim ali i u postsocijalističkim zemljama i opterećuje nacionalne ekonomije – povećanje u javnim rashodima troškova za penzije (duži vremenski period će se isplaćivati usljed porasta očekivanog životnog vijeka⁵⁴), socijalna davanja i usluge (za osobe starije od 80 godina troškovi za zdravstvenu zaštitu su 10 puta veći nego za stanovnike u radnom kontingentu 15 – 64 godine, javni troškovi za penzije u EU u 2000. godini iznosili 10,4% BDP-a, u zemljama OECD-a iznosili 9% u 1990. godini, predviđa se porast na 17% u 2030. godini, u nekim postsocijalističkim zemljama - Azerbejdžan, Hrvatska, Estonija, Kirgistan, Litvanija, Moldavija, Poljska, Rusija i Ukrajina – predviđa se porast izdataka od prosječno 8,1% BDP-a u 1997./98. godini na 14,2% BDP-a u 2050. godini i sl.).⁵⁵ Ovi problemi visokih troškova za penzije,

⁵¹ Strathern, M. 1992. *After Nature: English Kinship in the Late Twentieth Century*. New York: Cambridge University Press. In: Jay Sokolovsky, *The Cultural Context of Aging: Worldwide Perspectives*. Edition: 3rd, Praeger, Westport, CT, 2009, p. 191.

⁵² Dragana Vilić, *Uzroci i posljedice demografskih procesa i promjena u savremenom društvu*, *Sociološki diskurs*, godina 5, broj 9, Naučno udruženje Sociološki diskurs, Banja Luka, 2015, str. 37.

⁵³ Vlado Puljiz i dr., *Socijalna politika: Povijest, Sustavi, Pojmovnik*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005, str. 260 – 261.

⁵⁴ Entoni Gidens, *Zdravlje i starenje*, U: *Sociologija*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2005, str. 176 – 177.

⁵⁵ Hill, M. (1996.) *Social Policy: A comparative analysis*. London, New York, Toronto, Sydney, Tokio, Singapore, Madrid, Mexico City, Munich: Harvester Wheatsheaf, p. 303. Palier, B. (2003.) *La réforme des retraites*. Paris: PUF, p. 27. Palacios, R. (1994.) *International Patterns of Public Pension Coverage*. Working Paper. The Washington D.C.: World Bank, The World Bank (2000.) *The Evolution of Pension System in Eastern Europe and Central Asia*. Washington D. C. U: Vlado Puljiz i dr., *Socijalna politika: Povijest, Sustavi, Pojmovnik*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005, str. 184 – 185. U: Dragana Vilić, *Uzroci i posljedice demografskih procesa i promjena u savremenom društvu*, *Sociološki diskurs*, godina 5, broj 9, Naučno udruženje Sociološki diskurs, Banja Luka, 2015, str. 38.

primoravaju da se u nacionalnim ekonomijama traže načini njihove redukcije. Ekonomski odgovor na rizik od starosti, s ciljem poboljšanja dobrobiti starijih radnika, imaju bogate zemlje Evrope i Sjeverne Američke Države. One su svoje ekonomije organizovale u zgradi globalne ekonomije u vidu industrijskih kompleksa (vojno-industrijski, obrazovni, finansijski, medicinski, gerontološki i sl.), a neki od njih imaju i pomoć od države (korporativna zaštita, poreske olakšice, zakonodavne stimulacije za privatne interese, subvencije i sl.).⁵⁶

Uključivanjem ljudi u dohodovni rad, te razvijanjem različitih oblika socijalne zaštite finansiranih sredstvima zaposlenih (zdravstveno, penzijsko i drugo osiguranje), obezbjeđeni su određeni resursi za održavanje života po prestanku radnog odnosa. Ovo je istovremeno dovelo do slabljenja značaja porodice u pogledu pružanja različitih oblika zaštite, pomoći i podrške svojim starijim članovima, ali i smanjenja pritisak na njih u ovom pogledu. Ipak, ova društvena grupa nije izgubila na značaju ni za pojedinca ni za društvo. Rađanje djece je neophodno, između ostalih razloga, i za obezbjeđivanje mladog radno aktivnog stanovništva koje će doprinositi održanju i kvalitetu sistema socijalne zaštite i penzionih sistema.⁵⁷ Ali, još uvijek, značajan je doprinos mladih osoba u pogledu staranja za članove svoje porodice, prijatelje i komšije. U SAD vrijednost dobrovoljnih i neplaćenih aktivnosti u vezi sa staranjem za članove porodice, pomaganje prijatelja i komšija, te volontiranje za neprofitne organizacije, iznosi ukupno 161.7 milijardi dolara godišnje ili 2.689 dolara po osobi početkom ovog vijeka.⁵⁸

Veliki svjetski gradovi (Nju Jork, London, Pariz i Tokio), imaju značajan uticaj i izvan nacionalnih granica – centri informisanja, medija, umjetnosti, obrazovanja, vrhunski medicinski centri, imaju veliki doprinos u BDP-u nacionalnih ekonomija i sl. Međutim, ne postoje pouzdana saznanja da li su ovi uticajni gradovi spremni da odgovore na „tihu revoluciju dugovječnosti“ (R. Batler), to jeste u kojoj mjeri stari ljudi u njima žive u izolaciji. Ovi gradovi pružaju velike mogućnosti za ljude koji su zdravi i bogati, ali za neke

⁵⁶ Više vidjeti u: Jay Sokolovsky, *The Cultural Context of Aging: Worldwide Perspectives*. Edition: 3rd, Praeger, Westport, CT, 2009, p. 190 – 191.

⁵⁷ Dragana Vilić, Uzroci i posljedice demografskih procesa i promjena u savremenom društvu, *Sociološki diskurs*, godina 5, broj 9, Naučno udruženje Sociološki diskurs, Banja Luka, 2015, str. 37 – 38.

⁵⁸ Kroz volonterske, neplaćene aktivnosti i vrijeme provedeno u staranju za članove porodice, Amerikanci starosti 55 i više godina su doprinijeli društvu između 97.6 milijardi dolara i 201.0 milijardu dolara u 2002. godini. Richard W. Johnson and Simone G. Schaner. 2005. “Value of Unpaid Activities by Older Americans Tops \$160 Billion Per Year.” *Policy Briefs/Perspectives on Productive Aging*, No. 4. Urban Institute, Washington, DC. http://www.urban.org/UploadedPDF/311227_older_americans.pdf. [10/02/2017.]

oni predstavljaju prijetnju da postanu usamljena mjesta.⁵⁹ U zemljama EU-28, prema statističkim podacima, u 2013. godini je bilo 13,4% domaćinstava koje je činila jedna osoba životne dobi 65 i više godina, pretežno u urbanim sredinama.⁶⁰ Ovdje se svakako nameću pitanja u vezi s „socijalnom slikom starenja“ (problemi staračkog samačkog domaćinstva, siromaštvo i marginalizacija) i problem „tzv. komercijalizacije i komodifikacije starenja“. „Zbog većeg udjela starijih, povećana je i potražnja za zdravstvenom i socijalnom skrbi te medicinskim uslugama, a tu se javlja i problem tzv. komercijalizacije i komodifikacije starenja, na što upućuje osjetan porast domova za starije i nemoćne.“⁶¹

Zahvaljujući savremenim visoko razvijenim tehnologijama koje omogućuju nova saznanja data je mogućnost zaposlenim starije životne dobi da ostanu konkurentni na tržištu rada i da rano ne odlaze u penziju.⁶² Obrazovni sistem, bolje rečeno, koncept, doživotnog učenja i obrazovanja odraslih, ima značajnu ulogu u aktivnostima za adaptaciju na demografske, ekonomske i socijalne promjene. „Osobe koje se obučavaju, a zatim integrišu na tržište rada moraju imati duži radni vek. Istovremeno, tehnološke inovacije fundamentalno menjaju aktuelne profesije. Globalizacija doprinosi povećanju profesionalne mobilnosti. U cilju dodatne zarade nakon penzionisanja, moguće je da će ljudi morati da stiču nove vještine. Iz svih ovih razloga, potreban je novi akcenat na doživotno učenje i obrazovanje odraslih.“⁶³ Tokom prethodne decenije stope radne aktivnosti osoba starosti od 55 do 64 godine je povećana, a intenzitet rasta ostao je isiti bez obzira na finansijsku krizu. Ovaj trend će se, vjerovatno nastaviti i u budućnosti – biće povećan udio starijih radno aktivnih osoba, djelimično zbog pomjeranja starosne granice za odlazak u

⁵⁹ Jay Sokolovsky, *The Cultural Context of Aging: Worldwide Perspectives*. Edition: 3rd, Praeger, Westport, CT, 2009, p. 395 – 396.

⁶⁰ Najveći broj ovih domaćinstava je u Rumuniji (18,6%) i u Litvaniji (17,7%), a najmanji u Španiji (9,9%) i na Kipru (7,4%). U Urbanim sredinama starije osobe češće žive same. Skoro polovina žena starosti 85 i više godina živi sama (49,5%) a muškaraca 27,8%. Više od jedne trećine žena starosti 65 i više godina u EU-28 u 2011. godini živjele su same (36,9%), u poređenju s muškarcima iste dobi preko jedne šestine (16,9%). Starije osobe koje su živjele u institucionalnim domaćinstvima bile su pretežno starosti 85 i više godina (u 2011. godini 1,7%, osoba u dobi od 65 do 84 godine živio je u institucionalnom domaćinstvu, a 12,6% osoba starosti 85 i više godina). Većina starijih ljudi više voli da živi u svojim domovima nego u institucionalnom domaćinstvu. Eurostat Statistics Explained, *People in the EU – statistics on an ageing society*, June 2015. http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/People_in_the_EU_%E2%80%93_statistics_on_an_ageing_society [12/07/2016.]

⁶¹ Krešimir Peračković i Nenad Pokos, U starom društvu – neki sociodemografski aspekti starenja u Hrvatskoj, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 24 (2015), br. 1, str. 92.

⁶² Jay Sokolovsky, *The Cultural Context of Aging: Worldwide Perspectives*. Edition: 3rd, Praeger, Westport, CT, 2009, p. XVII.

⁶³ Evropska ekonomska komisija, *Izvod iz Politike starenja UNECE*, br. 5, mart 2010, str. 2. pdf.

penziju, uvođenja brojnih ograničenja za one koji se prijevremeno penzionišu, usljed izražene želje nekih ljudi da nastave da rade, ali i ekonomskih razloga zbog kojih su neki primorani da rade. Ipak, udio stanovništva starosti 65 do 84 godine koji je i dalje ekonomski aktivan, prema popisu stanovništva i domaćinstava sprovedenom u 2011. godini u EU-28, iznosio je 6,8%, dok je za one starosti 85 i više godina iznosila 1,6%. Prema zanimanju, ekonomski aktivne osobe starosti od 65 do 84 godine, njih 29,3% imali su zanimanja u vezi s poljoprivredom, šumarstvom i ribolovom⁶⁴, što je šest puta viši udio u odnosu na zanimanja u vezi sa ovim granama djelatnosti u ukupnoj populaciji (5%). Osobe starije životne dobi radno su aktivne sa osnovnim zanimanjem 10,0%, u odnosu na 9,6% u ukupnoj populaciji, i menadžeri 8,7% u poređenju sa 6,9% koji nastavljaju da rade u porodičnim preduzećima. Nivo prihoda i štednje, radni uslovi i odnos sa drugim članovima porodice jesu činioci koji utiču na odluke vezane za povlačenje starijih radnika iz privrednih aktivnosti, plaćenog rada, ali ne podrazumijeva povlačenje iz svih vrsta aktivnosti. Procenat ispitanih osoba koje su smanjile svoje radno vrijeme kako su se približavale odlasku u penziju, prema anketama o radnoj snazi EU u 2012. godini, starosti od 55 do 69 godina iznosio je 7,1% žena i 5,9% muškaraca.⁶⁵

Na strukturu i pravac djelovanja socijalne politike, na pravce reformi penzionog i zdravstvenog sistema zaštite, u razvijenim, ali i manje razvijenim društvima, nesumnjivo je uticalo i starenje stanovništva.⁶⁶ Povećanje kontingenta starog i sve starijeg stanovništva i, istovremeno, smanjivanje stanovništva mlađe životne dobi i radno aktivnog stanovništva, stavlja pod znak pitanja održivi razvoj takvih društava, te se u fokusu javnih politika stavlja porast starog stanovništva i traže rješenja problema sa kojima se ovaj dio populacije suočava i nastoji obezbijediti pretpostavke za ekonomsku i socijalnu ravnotežu u tim društvima. Osim mjera populacione politike usmjerenih na podsticanje rađanja dovoljnog broja djece za obezbjeđivanje proste reprodukcije stanovništva, koje se nisu pokazale dovoljno efikasnim, „u okviru javnih politika se sve više raspravlja o penzionim sistemima i ekonomskoj održivosti, posebno pred izlazak ‘baby boom’ generacija iz radne aktivnosti. Razvijene zemlje su već veterani po pitanju penzionih sistema, ali se kod njih javljaju potrebe za reformama, jer trenutni demografski trendovi ne idu u korist ni zaposlenima ni penzionerima, za razliku od situacije od pre tridesetak godina, kada je odnos aktivnih i neaktivnih bio značajno pogodniji, kao posledi-

⁶⁴ U ovaj prosjek ne ulaze osobe iz: Belgije, Danske, Njemačke, Španije, Italije, Litvanije, Holandije, Austrije, Finske i Švedske, jer za svaku od ovih zemalja članica EU ne postoje podaci.

⁶⁵ Eurostat Statistics Explained, People in the EU – statistics on an ageing society, June 2015. http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/People_in_the_EU_%E2%80%93_statistics_on_an_ageing_society [12/07/2016.]

⁶⁶ Vlado Puljiz i dr., *Socijalna politika: Povijest, Sustavi, Pojmovnik*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005, str. 154.

ca brojnijih radno-sposobnih generacija i malog broja penzionera. Danas je situacija značajno drugačija, jer je usled dugoročnih promena u reprodukciji stanovništva, odnos ove dve krucijalne kategorije za ekonomsku stabilnost bitno izmenjen.⁶⁷

U mnogim društvima u svijetu podstaknute su aktivnosti u vezi s poboljšanjem života ljudi u starijoj životnoj dobi u svim sferama (u kući, na poslu i u društvu), ali i osobe ove životne dobi same promovišu samopomoć kao osnov za zdravo starenje kako bi izbjegli/smanjili zavisnost od porodice i države. Neočekivano, u nekim društvima, poput Kine, ovakva ideja je prihvaćena.⁶⁸

Osim oslobađanja pritiska rada, odlazak u penziju i s tim u vezi označeni početak perioda starenja, ponekad pojedincima stvaraju mnoge društveno-ekonomske i psihološke probleme (gubitak statusa u društvu, socijalna isključenost, usamljenost i sl.). Međutim, svi stari ljudi ne suočavaju se sa istim problemima i nemaju isti položaj, jer nivo finansijskih sredstava kojim raspolažu, kao i dostupnost emotivne i zdravstvene podrške i ranije proživljena iskustva utiču na mogućnost da sačuvaju nezavisnost, na sposobnost da učestvuju u društvenom životu i na očuvanje zdravlja.⁶⁹ U izvijesnoj mjeri, dužina života i sposobnost starih osoba da zadrže samostalan život, zavise od njihovog zdravlja i koliko imaju mogućnosti da žive bez invaliditeta i nemoći.⁷⁰ Očuvanje funkcionalne sposobnosti starijih osoba, poboljšanje njihove fizičke i psihičke dobrobiti i povećanja samostalnosti zavisice i od toga koliko je sredina/prostor u kojem žive dizajnirani prema njihovim potrebama, slabljenju njihove sposobnosti i tjelesnog integriteta, a ne da se oni prilagođavaju sredini.⁷¹

⁶⁷ Stojilković, J. (2010). „Baby boom“ generacije na pragu penzionisanja. *Stanovništvo*, 48 (2), str. 75-91. U: Mirjana Devedžić i Jelena Stojilković Gnjatović, *Demografski profil starog stanovništva Srbije* (Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji), Republički zavod za statistiku, Beograd, 2015, str. 7 – 8. pdf. www.stat.gov.rs.

⁶⁸ U Kini su, usljed kolapsa društvenog sistema i smanjenja dostupnosti dječje podrške, podstaknute starije osobe da promovišu samopomoć (ne očekuju da se o njima staraju rodnici, bave se određenim aktivnostima i sl.), što smanjuje njihovu zavisnost od porodice i države. Iskustvo iz Hong Konga svjedoči o ovome – grupe starih ljudi u gradskim parkovima rade Tai Chi, plešu valcer i vježbaju. Vidjeti u: Jay Sokolovsky, *The New Realities of Aging in Contemporary China: Coping with the Decline in Family Care Hong Zhang*, in: *The Cultural Context of Aging: Worldwide Perspectives*. Edition: 3rd, Praeger, Westport, CT, 2009, p. 196 – 216.

⁶⁹ Entoni Gidens, Problemi starenja, U: *Sociologija*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2005, str. 178.

⁷⁰ Douglas E. Crews and Susan Zavotka, Aging, Disability, and Frailty: Implications for Universal Design, *Journal of Physiological Anthropology*, 25, 2006, p. 114. <http://www.jstage.jst.go.jp/browse/jpa2>

⁷¹ Lawton MP (1980) Environment and aging. Brooks-Cole, Monterey. In: Douglas E. Crews and Susan Zavotka, Aging, Disability, and Frailty: Implications for Universal Design, *Journal of Physiological Anthropology*, 25, 2006, p. 115. <http://www.jstage.jst.go.jp/browse/jpa2>

Aktivno starenje - promjena shvatanja i doživljaja starosti i starenja (društveni, ekonomski, kulturni, duhovni i građanski aspekti)

Nesumnjivo, starost se može posmatrati s društveno-istorijskog i kulturološkog aspekta - odnos prema starim ljudima i starenju različit je u određenim vremenskim periodima i određenim društvima: „starost kao neaktivan period, kada se čovek povlači iz radne sfere i odlazi u penziju, jeste izum modernog doba. Do tada, čovek je radio dok god je mogao. Prelaskom iz agrarne ekonomije, gde su stari ljudi tradicionalno posedovali zemlju, na industrijsku ekonomiju, gde rad više nije bio centriran u domaćinstvima, stari su izgubili autoritet. U savremenom periodu, uočavajući status starijih osoba u postranzicionim društvima, aktivno starenje nudi delimičan povratak autoriteta i korisnosti seniora, revalorizujući njihove sposobnosti i iskustva, i stvara predispozicije da se njihova društvena aktivnost opet poveća.“⁷² U odnosu na prethodne generacije, danas osobe u starijoj životnoj dobi ispoljavaju potrebu za samostalnošću i aktivno rade na unapređenju ličnog razvoja.⁷³ Iako savremena informaciona tehnologija i internet stvaraju mnoštvo mogućnosti i usluga koje mogu da koriste starijoj populaciji, neki građani starije životne dobi i dalje ne uočavaju te pogodnosti, odnosno ne koriste ih, ali sve veći broj je onih koji koriste internet sa dovoljno samopouzdanja i aktivno kao i mlađe generacije. Prema podacima Eurostata-a u vezi s korišćenjem informacionih i komunikacijskih tehnologija u zemljama EU-28 u 2014. godini, 38,0% osoba starosti od 65 do 74 godine koristilo je internet redovno ili barem jednom sedmično (prije desetak godina 7% najmanje jednom sedmično). Više od jedne petine (22%) starijih osoba koristi usluge internet bankarstva u 2014. godini (ukupno stanovništvo koristi ove usluge 44%), 25% za on-line čitanje (novine, posjećivanje sajtova), 23% za on-line kupovinu, 10% učestvuje u društvenim mrežama (u odnosu na 46% u ukupnoj populaciji).⁷⁴ Starenje

⁷² Milankov, M. (2010). Starosna diskriminacija. *Gerontologija*, 36 (1), str. 78-94. U: Mirjana Devedžić i Jelena Stojilković Gnjatović, *Demografski profil starog stanovništva Srbije* (Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji), Republički zavod za statistiku, Beograd, 2015, str. 10. pdf. www.stat.gov.rs.

⁷³ Martin Segalan, *Sociologija porodice*, Clio, Beograd, 2009, str. 270 – 271.

⁷⁴ U pogledu korišćenja interneta od strane starije populacije, postoje značajne razlike između sjevernih i zapadnih zemalja članica EU (Luksenburg 79%, Danska 76%, Švedska 76%, Holandija 70%, Velika Britanija 66%, Finska 62% i Belgija 52%), s jedne strane, i južnih i istočnih članica (Hrvatska 15%, Kipar 15%, Grčka 12%, Rumunija i Bugarska manje od 10%), s druge strane. Eurostat Statistics Explained, People in the EU – statistics on an ageing society, June 2015. http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/People_in_the_EU_%E2%80%93_statistics_on_an_ageing_society [12/07/2016.]

je životna dob ljudi u kojoj nisu nužno prisutni bolest, nemoć, siromaštvo i slično, već dob kada ljudi mogu, oslobođeni mnogih roditeljskih i profesionalnih obaveza, da učestvuju u brojnim aktivnostima.⁷⁵ Stariji ljudi po odlasku u penziju imaju više slobodnog vremena da putuju po svojoj zemlji, u druge zemlje EU ili na daljnje destinacije. Ipak, prema podacima Eurostata-a u 2013. godini, manje od polovine stanovnika EU starosti 65 i više godina učestvovalo je u turizmu (47,1%) u poređenju sa populacijom od 15 i više godina (60,0%). Međutim, ako posmatramo sve starosne grupe, mogućnost putovanja i učestvovanja u turizmu zavisi od prihoda. Ali, karakteristično za stariju populaciju jeste i zdravstveno stanje, ali i visok procenat starijih osoba koje nemaju motivaciju da putuju.⁷⁶

Promjena stavova prema starenju i starijim ljudima je primjetna u prethodnih nekoliko godina. Kao sinonim za nezavisan i aktivan život u starijim godinama koristi se koncept *treće doba*, koji se „pojaviо krajem 20. veka sa uočavanjem da socijalne promene transformišu i iskustvo ljudi u poznim godinama. Ovaj pojam se najčešće vezuje za ljude koji su, zahvaljujući svojem zdravlju, i nakon penzionisanja u mogućnosti da vode ispunjen život pun aktivnosti.“⁷⁷ Ljudi u starijoj životnoj dobi u savremenom društvu imaju aktivan i ispunjen život (putuju, školuju se, usvajaju nove vještine i sl.). Godine života u kojima je ozbiljno dovedena u pitanje mogućnost ljudi da brinu o sebi obuhvaćene su konceptom *četvrto doba*.⁷⁸

Koncept aktivnog starenja⁷⁹ je usvojila Svjetska zdravstvena organizacija krajem prošlog vijeka smatrajući ga kompleksnim pojmom koji ima različite

⁷⁵ Goran Penev, *Starost*. U: Aljoša Mimica i Marija Bogdanović (prir.), *Sociološki rečnik*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2007, str. 178 – 179.

⁷⁶ U 2012. godini visok procenat starijih osoba koje su učestvovalе u turizmu (60,0%) zabilježen je u: u Finskoj, u Holandiji, u Njemačkoj, u Francuskoj, u Luksemburgu, u Irskoj i u Velikoj Britaniji, dok je značajno niži udio starih osoba u većini južnih i istočnih zemalja EU i u baltičkim zemljama. Eurostat Statistics Explained, *People in the EU – statistics on an ageing society*, June 2015. http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/People_in_the_EU_%E2%80%93statistics_on_an_ageing_society [12/07/2016.]

⁷⁷ Mirjana Devedžić i Jelena Stojilković Gnjatović, *Demografski profil starog stanovništva Srbije* (Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji), Republički zavod za statistiku, Beograd, 2015, str. 16 – 17. pdf. www.stat.gov.rs.

⁷⁸ Antoni Gidens, *Sociologija*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2005, str. 179.

⁷⁹ Kampanja za promovisanje „aktivnog starenja“ je započela 90-ih godina prošlog vijeka u Zapadnoj Evropi. Ney, S. 2005. “Active Aging Policy in Europe: Between Path Dependency and Path Departure.” *Ageing International* 30(4):325–42. U: Jay Sokolovsky, *The Cultural Context of Aging: Worldwide Perspectives*. Edition: 3rd, Westport, CT: Praeger, 2009, p. XVII. Akcioni plan Evropske unije „Kvalitetno starenje u informatičkom društvu“ (2007.) ima za cilj poboljšanje života starih ljudi. European Commission, *Ageing well in the Information Society*, Meeting of Commission for Culture, Education and Research Committee of the Regions 16th, April 2007, Bolzano, Peter Wintlev-Jensen, Head of Sector – ICT for Inclusion European Commission, DG Information Society and Media.

aspekte (društvene, ekonomske, kulturne, duhovne i građanske) i ne svodi se samo na fizičku aktivnost, već socijalnu uključenost svih starih osoba – zdravih i osoba sa invaliditetom, mogućnost za kvalitetan život i za produženje perioda zdravog života u starosti.⁸⁰ Iako je izvjesno da se očekivano trajanje života povećava i da životni vijek raste, ipak u analizi dugovječnosti moraju se uključiti i pokazatelji kvaliteta života. To jeste koliko osobe starije životne dobi mogu da očekuju da žive bez zdravstvenih problema, bilo kakvog oblika invaliditeta ili mentalnih bolesti (za djevojčice rođene 2010. godine u EU predviđa se 62,6 zdravih godina, za dječaka 61,8 godina, za djevojčice rođene 2013. godine 61,5 zdravih godina, za dječake 61,4). Iz tog razloga, ustanovljen je pokazatelj „očekivani broj godina koje stara osoba provede u potpunom zdravlju“ (Healthy life expectancy - HALE), s ciljem da se ukaže koliko osoba ima potencijal za održavanje aktivnog i samostalnog života iako se prema demografskoj odrednici svrstavaju u kategoriju staro stanovništvo, ali se tako ne doživljavaju.⁸¹ Ovi pokazatelji su važni kako bi se analizirao napredak postignut zahvaljujući kvalitetu zdravstvene zaštite. Aktivnosti na osnovu kojih se procjenjuje stepen invalidnosti starog stanovništva jeste njihova sposobnost da obavljaju jednu aktivnost dnevno (kupanje, oblačenje, liječenje, prenos, ishrana i toaleta)⁸², kao i instrumentalne dnevne aktivnosti (korišćenje telefona, odlazak u kupovinu, vođenje domaćinstva i pravilno uzimanje lijeka)⁸³. U svim državama članicama EU žene imaju duži životni vijek od muškaraca, ali je došlo do pada broja godina koje starije osobe oba pola mogu živjeti bez invaliditeta ili zdravstvenih problema. Populacija u Švedskoj starije životne dobi može da očekuje da živi najduže bez bilo kakvog oblika invaliditeta u odnosu na stariju populaciju u bilo kojoj drugoj zemlji EU. Razlike u pogledu

⁸⁰ World Health Organization (WHO) (2002). *Active ageing: a policy framework*. Geneva: World Health Organization. U: Mirjana Devedžić i Jelena Stojilković Gnjatović, *Demografski profil starog stanovništva Srbije* (Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji), Republički zavod za statistiku, Beograd, 2015, str. 10. pdf. www.stat.gov.rs.

⁸¹ Devedžić, M., Stojilković, J. (2012). Novo poimanje starosti - prospektivna starost. *Stanovništvo*, 50(1), str. 45-68. U: Mirjana Devedžić i Jelena Stojilković Gnjatović, *Demografski profil starog stanovništva Srbije* (Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji), Republički zavod za statistiku, Beograd, 2015, str. 13. pdf. www.stat.gov.rs.

⁸² Katz SA, Ford AB, Moskowitz RW, Jackson BA, Jaffee MW (1963) Studies of illness in the aged. The index of ADL: a standardized measure of biological and psychosocial function. *J Am Med Assoc* 185: 94-101. Douglas E. Crews and Susan Zavotka, Aging, Disability, and Frailty: Implications for Universal Design, *Journal of Physiological Anthropology*, 25, 2006, p. 114. <http://www.jstage.jst.go.jp/browse/jpa2>

⁸³ Harper GJ, Crews DE (2000) Aging, senescence, and human variation. In Stinson S, Huss-Ashmore R, O'Rourke D, eds. *Human biology: an evolutionary and biocultural Perspective*. Wiley-Liss, New York, 465-505. Douglas E. Crews and Susan Zavotka, Aging, Disability, and Frailty: Implications for Universal Design, *Journal of Physiological Anthropology*, 25, 2006, p. 114. <http://www.jstage.jst.go.jp/browse/jpa2>

zdravih životnih godina poslije 65 godine se razlikuju među zemljama članicama EU-28, dok su manje izražene razlike među polovima (u 2013. godini žene u EU-28 od 65 godina mogla je da očekuje dodatnih 8,6 zdravih godina, a muškarci 8,5 godina).⁸⁴ U SAD je u 1987. godini nesposobnost starih osoba da se samostalno završe jedna aktivnost dnevno u dobi od 65 – 69 godina iznosila 5-7%, a u dobi 85 i više godina 28%⁸⁵. Noviji podaci pokazuju da se u pogledu nemogućnosti izvršavanja jednostavnih radnji izjasnilo više muškaraca nego žena u svim uzrastima starog stanovništva (u dobi 65 – 69 godina su najniže stope – 5% muškarci i 4% žene, u dobi 85 i više godina su najviše stope – 37% muškarci i 35% žene).⁸⁶ Tako ljudi u starijoj životnoj dobi češće imaju zdravstvene probleme, to nikako ne mora da znači da se ljudi u toj životnoj dobi nužno suočavaju sa ovim problemom i da su nesposobni za rad. Osim nužnih bioloških činilaca koji utiču na fizičko propadanja/starenje tijela, ipak postoji uticaj i društveno-ekonomskih činilaca na različite manifestacije ovog procesa (gubitak srodnika, gubitak zaposlenja, odvajanje od djece i sl.).⁸⁷ Osobe u starijoj životnoj dobi će se suočavati sa hroničnim degenerativnim stanjima koja ih ograničavaju, ipak one su zdravije i aktivnije nego ikada prije.⁸⁸

I pored napretka u pogledu unapređenja ljudskih prava, u savremenom društvu stari ljudi se suočavaju s diskriminacijom (ejdžizam - diskriminacija

⁸⁴ U Švedskoj stare osobe mogu očekivati najviše zdravih godina (za žene 13,8 godina, za muškarce 12,9 godina), najmanje u Letoniji (4,0 godina) i Slovačkoj (3,7 godina). U južnim državama članicama EU muškarci imaju više zdravih godina u odnosu na starije žene. Najveće razlike među polovima zabilježene su u južnim zemljama članicama EU: u Španiji, u Grčkoj, u Portugalu i na Kipru. Eurostat Statistics Explained, Population structure and ageing, June 2015. http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Population_structure_and_ageing#Population_structure [07/07/2016.]

⁸⁵ Brock DB, Guralnik JM, Brody JA (1990) Demography and epidemiology of aging in the United States. In Schneider EL, Rose JW eds. Handbook of the biology of aging, Academic Press, Inc., San Diego, 3–23. In: Douglas E. Crews and Susan Zavotka, Aging, Disability, and Frailty: Implications for Universal Design, *Journal of Physiological Anthropology*, 25, 2006, p. 114. <http://www.jstage.jst.go.jp/browse/jpa2>

⁸⁶ Federal Interagency Forum on Aging Related Statistics (FIFARS) (2000) Older Americans 2000: key indicators of well-being. US Government Printing Office, Washington, D.C. Douglas E. Crews and Susan Zavotka, Aging, Disability, and Frailty: Implications for Universal Design, *Journal of Physiological Anthropology*, 25, 2006, p. 114. <http://www.jstage.jst.go.jp/browse/jpa2>

⁸⁷ Entoni Gidens, Fizičke posljedice starenja, U: *Sociologija*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2005, str. 177 – 178.

⁸⁸ Nemoć ne mora nužno da bude posljedica patologije i bolesti, već više podrazumijeva fiziološke promjene i procese koji smanjuju sposobnost obavljanja neophodnih aktivnosti (smanjena pokretljivost, snaga i odgovor na spoljašnji i unutrašnji stres, nizak nivo fizičke aktivnosti i gubitak tjelesne težine, i sl.), kao i psihosocijalnu percepciju zdravlja i blagostanja. Douglas E. Crews and Susan Zavotka, Aging, Disability, and Frailty: Implications for Universal Design, *Journal of Physiological Anthropology*, 25, 2006, p. 114. <http://www.jstage.jst.go.jp/browse/jpa2>

na osnovu životne dobi). Postoji mnogo stereotipa o starijim ljudima o njihovoj (ne)stručnosti, (ne)produktivnosti, (ne)prisustvu na poslu i sl.⁸⁹ Kako bi se borili protiv ovakve vrste diskriminacije i podstakli pozitivan odnos prema starijim osobama i uopšte starijoj životnoj dobi, u svijetu danas djeluju brojne grupe.⁹⁰ Na međunarodnom nivou je izražena aktivnost brojnih organizacija u vezi sa unapređenjem položaja starih ljudi u društvu.⁹¹ Nerijetko, stare osobe su izložene različitim vrstama nasilja, zlostavljanja, naročito, u porodici. „Razlozi za takvo postupanje sa starijim osobama često proističu iz uverenja da su stariji opterećenje za društvo i da ne doprinose zajednici i/ili da njihov doprinos nije dovoljno vredan ni za porodicu, ni za zajednicu, što su predrasude i preduslov diskriminacije. (...) Neophodno je, takođe, kreiranje politika koje unapređuju međugeneracijsku solidarnost i sprečavaju diskriminaciju i marginalizaciju starijih osoba.“⁹² Unapređenje i poštovanje ljudskih prava i

⁸⁹ Entoni Gidens, *Sociologija*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2005, str. 179.

⁹⁰ Dragana Vilić, *Uzroci i posljedice demografskih procesa i promjena u savremenom društvu, Sociološki diskurs*, godina 5, broj 9, Naučno udruženje Sociološki diskurs, Banja Luka, 2015, str. 37.

⁹¹ Poslije Prve Svjetske skupštine o starenju koju su organizovale Ujedinjene nacije u Beču 1982. godine (donesen Međunarodni plan djelovanja na području starenja), uslijedile su brojne aktivnosti organizacija na međunarodnom nivou u vezi s unapređenjem položaja starih osoba. Opšta skupština UN donosi 1991. godine Načela Ujedinjenih nacija za stare ljude (Rez. 46/91). Prvi oktobar je određen Međunarodnim danom starijih osoba 1991. godine. U Madridu je 2002. godine održana druga Skupština o starenju – doneseni Madridska deklaracija i Madridski nacionalni plan aktivnosti o starenju. Iste godine Evropska komisija UN za Evropu (UNECE) je donijela Regionalnu strategiju za sprovođenje ovoga Plana. Dvije godine poslije Evropski odbor za socijalnu koheziju Vijeća Evrope je donio Pregled aktivnosti o starenju u Evropi. Ministarska konferencija o aktivnom starenju održana je u Beču 2012. godine – usvojena „Ministarska politička deklaracija“ usmjerena na: učestvovanje, nediskriminaciju i socijalnu uključenost starijih osoba, međugeneracijska solidarnost, duži radni vijek i sposobnost za rad, dostojanstvo, zdravlje i nezavisnost starijih osoba. Poštovanje i priznavanje ovih prava starijim osobama od strane UN označeno je u članu 25 Povelje o osnovnim pravima Evropske unije 2010/c 83/02 Ugovora o Evropskoj uniji. Ciljeve, smjernice i prioritete djelovanja s ciljem smanjenja negativnih posljedica starenja stanovništva Evropska unija je odredila u svojim strateškim dokumentima: Evropa 2020, Investiranje u socijalnu Evropu, provođenje Evropskog fonda za razdoblje 2014 – 2020. S ciljem boljeg i kvalitetnijeg socijalnog uključivanja starih ljudi i stavljanja akcenta na njihovu nezavisnost i dostojanstvo, Skupština UN je 1991. godine formulisala posebna načela za starije ljude, a 1999. godina je proglašena za godinu starih ljudi. Evropska unija je 2012. godinu označila kao godinu aktivnog starenja i solidarnosti među generacijama, čime se željelo ukazati na potencijal starih ljudi, na mogućnost njihovog aktivnog učešća u različitim društveno-ekonomskim aktivnostima. Više vidjeti u: INFORMATIVNO PRAVNI CENTAR, *NACRT STRATEGIJE SOCIJALNE SKRBI ZA STARIJE OSOBE U REPUBLICI HRVATSKOJ ZA RAZDOBLJE OD 2014. DO 2016.*, pdf. http://ipc.com.hr/hr_HR/propsi, [12/07/2016.]

⁹² U decembru 2011. godine Ujedinjene nacije su ukazale na problem zlostavljanja starijih osoba kao zdravstveni i socijalni problem na koji se mora reagovati na međunarodnom nivou. U kalendaru ove Organizacije kao Dan borbe protiv nasilja nad starijim osobama određen je

sloboda, uz uvažavanje različitosti i ispoljavanje tolerancije u ponašanju, jesu pretpostavke za unapređenje položaja ranjivih društvenih grupa i održivog društva.

Zaključak

Izraženi proces demografskog starenja u razvijenim (i u manje razvijenim) društvima, istovremeno iziskuje povećanje napora da se odgovori na sve probleme ove populacije - predstavlja velike izazove za socijalnu i zdravstvenu zaštitu, penzioni sistem, modele brige o starim osobama, poštovanje njihovih ljudskih prava i sl. Pogotovu u uslovima finansijske krize zbog smanjivanja priliva sredstava u fondove zdravstvene i socio-ekonomske zaštite, stari ljudi su više izloženi riziku od siromaštva i socijalne isključenosti. Iako, stari ljudi danas žive duže i zdraviji su u odnosu na generacije ljudi iste životne dobi u prethodnih nekoliko decenija, nesumnjivo je da, u odnosu na mlađe i sredovječne, osobe u starijoj životnoj dobi imaju manju mogućnost za samostalan život, zadovoljavanje potreba (bioloških i socijalnih), slabije psihofizičke sposobnosti i sl. Naravno, svi stari ljudi ne suočavaju se podjednako sa ovim problemima (socio-ekonomski status, rod i sl.). Kako bi se smanjio rizik od siromaštva, socijalne nevidljivosti i gubitka autonomije starih ljudi, neophodno je stvarati uslove primjerene njihovim potrebama - fizičko i društveno okruženje, adekvatan i poseban normativni okvir za ostvarivanje ljudskih prava, ulaganje u razvoj usluga i brige za stara lica i sl. Takođe, neophodno je podsticati stare ljude da se aktivno uključe u društvo (politika, kultura, ekonomija i sl.) i na samostalan, nezavisan život. Ovim ne samo da pomažu sebi, nego cijela zajednica ostvaruje socio-ekonomsku korist. Aktivnosti na podizanju svijesti u vezi sa značajem i ulogom starih ljudi u društvu (njihova znanja i iskustva nisu zanemariva), na ukklanjanju stereotipa i predrasuda u vezi sa starim ljudima i starošću, doprinose poboljšanju statusa ovih osoba u društvu, afirmišu pozitivan odnos prema njima i sprečavaju diskriminaciju na osnovu životne dobi.

---

15. jun. Kancelarija za ljudska i manjinska prava Vlade Republike Srbije, 15. jun - Međunarodni dan borbe protiv nasilja nad starijim osobama, 15/06/2015. <http://www.ljudskaprava.gov.rs/index.php/you/vesti/1317-15-jun-medjunarodni-dan-protiv-nasilja-nad-starijim-osobama> [28/08/2016.]

Literatura

- Mirjana Bobić. *Demografija i sociologija – veza ili sinteza*. JP Službeni glasnik, Beograd, 2007.
- Butler, Robert N. *The Longevity Revolution: The Benefits and Challenges of Living a Long Life*. Public Affairs Books, New York, 2008. U: Jay Sokolovsky, *The Cultural Context of Aging: Worldwide Perspectives*. Edition: 3rd, Praeger, Westport, CT, 2009.
- Gidens, Entoni. *Sociologija*. Ekonomski fakultet, Beograd, 2005.
- Evropska ekonomska komisija. *Izvod iz Politike starenja UNECE*. br. 5, mart 2010, pdf.
- European Commission. *Ageing well in the Information Society*. Meeting of Commission for Culture, Education and Research Committee of the Regions 16th, April 2007, Bolzano, Peter Wintlev-Jensen, Head of Sector – ICT for Inclusion European Commission, DG Information Society and Media.
- Hepworth, M. ‘Wrinkles of vice and wrinkles of virtue’: the moral interpretation of the ageing body, 1995. in C. Hummel and J. Lalive D’Eppinay (eds) *Images of Ageing in Western Societies*. Geneva: Centre For Interdisciplinary Gerontology, University of Geneva. U: Jamieson, Anne and Christina Victor, *Researching Ageing and Later Life: The Practice of Social Gerontology*, Open University Press, Philadelphia, 2002.
- Kart, CS. and Kinney, J. M. *The Realities of Ageing: An Introduction to Gerontology*. Alan and Bacon, Boston, 2001, p. 537. In: Anne Jamieson and Christina Victor, *Researching Ageing and Later Life: The Practice of Social Gerontology*, Open University Press, Philadelphia, 2002.
- Jamieson, Anne and Christina Victor. *Researching Ageing and Later Life: The Practice of Social Gerontology*. Open University Press, Philadelphia, 2002.
- Ney, S. Active Aging Policy in Europe: Between Path Dependency and Path Departure. *Ageing International* 30(4):325–42, 2005. U: Jay Sokolovsky. *The Cultural Context of Aging: Worldwide Perspectives*. Edition: 3rd, Praeger, Westport, CT, 2009.
- Goran, Penev, *Starost*, u: Mimica, Aljoša i Marija Bogdanović (prir.). *Sociološki rečnik*. Zavod za udžbenike, Beograd, 2007.
- Peračković, Krešimir i Nenad Pokos. U starom društvu – neki sociodemografski aspekti starenja u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 24 (2015), br. 1, str. 89 – 110.

- Puljiz, Vlado i dr. *Socijalna politika: Povijest, Sustavi, Pojmovnik*. Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005
- Puljiz, Vlado (prir.). Demografski trendovi u Europi. *Dokumentacija - Revija za socijalnu politiku*, godina 12, broj 2, Zagreb, 2005.
- Segalan, Martin. *Sociologija porodice*. Clio, Beograd, 2009.
- Sokolovsky, Jay. *The Cultural Context of Aging: Worldwide Perspectives*. Edition: 3rd, Praeger, Westport, CT, 2009.
- Smith, J. Walker and Ann Clurman. 2007. *Generation Ageless*. New York: Harper Collins. U: Jay Sokolovsky. *The Cultural Context of Aging: Worldwide Perspectives*. Edition: 3rd, Praeger, Westport, CT, 2009.
- Vilić, Dragana. Uzroci i posljedice demografskih procesa i promjena u savremenom društvu. *Sociološki diskurs*, godina 5, broj 9, Naučno udruženje Sociološki diskurs, Banja Luka, 2015.

Internet izvori

- Brock DB, Guralnik JM, Brody JA. Demography and epidemiology of aging in the United States. In Schneider EL, Rose JW eds. *Handbook of the biology of aging*, Academic Press, Inc., San Diego, 1990, 3–23. In: Crews, Douglas E and Susan Zavotka (2006), *Aging, Disability, and Frailty: Implications for Universal Design*, *Journal of Physiological Anthropology*, 25, 2006. <http://www.jstage.jst.go.jp/browse/jpa2>
- Crews, Douglas E. and Susan Zavotka. *Aging, Disability, and Frailty: Implications for Universal Design*. *Journal of Physiological Anthropology*, 25, 2006, 113–118. <http://www.jstage.jst.go.jp/browse/jpa2>
- Crews, Douglas E. *Human Senescence: Evolutionary and Biocultural Perspectives*. Cambridge University Press, New York, 2003; In Crews, Douglas E. and Susan Zavotka. *Aging, Disability, and Frailty: Implications for Universal Design*. *Journal of Physiological Anthropology*, 25, 2006. <http://www.jstage.jst.go.jp/browse/jpa2>
- Devedžić, Mirjana i Jelena Stojilković Gnjatović, *Demografski profil starog stanovništva Srbije* (Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji), Republički zavod za statistiku, Beograd. 2015, pdf. www.stat.gov.rs.
- European Commission, *COMMUNICATION FROM THE COMMISSION EUROPE 2020 A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*, Brussels, 3.3.2010, COM(2010) 2020 final <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF> [07/07/2016.]

- Eurostat Statistics Explained, *People in the EU – statistics on an ageing society*, June 2015. http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/People_in_the_EU_%E2%80%93_statistics_on_an_ageing_society [12/07/2016.]
- Eurostat Statistics Explained, *Population structure and ageing*, June 2015. http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Population_structure_and_ageing#Population_structure [07/07/2016.]
- Eurostat Statistics Explained, *EU labour force survey (2012.)*, [http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Glossary:Labour_force_survey_\(LFS\)](http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Glossary:Labour_force_survey_(LFS)) [12/07/2016]
- Federal Interagency Forum on Aging Related Statistics (FIFARS) (2000). *Older Americans 2000: key indicators of well-being*. US Government Printing Office, Washington, D.C. Douglas E. Crews and Susan Zavotka, Aging, Disability, and Frailty: Implications for Universal Design, *Journal of Physiological Anthropology*, 25, 2006. <http://www.jstage.jst.go.jp/browse/jpa2>
- Glascok AP, Feinman SL. A holocultural analysis of old age. *Comparative Social Research*. 1980;3:311-32. In: World Health Organization, *Definition of an older or elderly person*, Proposed Working Definition of an Older Person in Africa for the MDS Project, <http://www.who.int/healthinfo/survey/ageingdefnolder/en/> [28/06/2016.]
- Graorac, Vera. *Starenje stanovništva – problem modernog razvijenog društva*, geografija.hr, 14/10/2003. <http://www.geografija.hr/clanci/61/starenje-stanovnistva-problem-modernog-razvijenog-drustva> [10/02/2010.]
- Harper GJ, Crews DE (2000). Aging, senescence, and human variation. In Stinson S, Huss-Ashmore R, O'Rourke D, eds. *Human biology: an evolutionary and biocultural Perspective*. Wiley-Liss, New York, 465–505. Douglas E. Crews and Susan Zavotka, Aging, Disability, and Frailty: Implications for Universal Design, *Journal of Physiological Anthropology*, 25, 2006, p. 114. <http://www.jstage.jst.go.jp/browse/jpa2>
- Johnson, Richard W. and Simone G. Schaner. 2005. "Value of Unpaid Activities by Older Americans Tops \$160 Billion Per Year." *Policy Briefs/Perspectives on Productive Aging*, No. 4. Washington, DC: Urban Institute. http://www.urban.org/UploadedPDF/311227_older_americans.pdf. [10/02/2017.]
- Kancelarija za ljudska i manjinska prava Vlade Republike Srbije, *15. jun – Međunarodni dan borbe protiv nasilja nad starijim osobama*, 15/06/2015. <http://www.ljudskaprava.gov.rs/index.php/yu/vesti/1317-15-jun-medjunarodni-dan-protiv-nasilja-nad-starijim-osobama> [28/08/2016.]

- Katz SA, Ford AB, Moskowitz RW, Jackson BA, Jaffee MW. Studies of illness in the aged. The index of ADL: a standardized measure of biological and psychosocial function. *J Am Med Assoc*, 1963, 185: 94–101. Douglas E. Crews and Susan Zavotka. Aging, Disability, and Frailty: Implications for Universal Design. *Journal of Physiological Anthropology*, 25, 2006. <http://www.jstage.jst.go.jp/browse/jpa2>
- Lawton, MP. Environment and aging. Brooks-Cole, Monterey, 1980. In Douglas E. Crews and Susan Zavotka. Aging, Disability, and Frailty: Implications for Universal Design. *Journal of Physiological Anthropology*, 25, 2006. <http://www.jstage.jst.go.jp/browse/jpa2>
- Roebuck J. When does old age begin?: the evolution of the English definition. *Journal of Social History*. 1979;12(3):416-28. In: World Health Organization, *Definition of an older or elderly person*, Proposed Working Definition of an Older Person in Africa for the MDS Project, <http://www.who.int/healthinfo/survey/ageingdefnolder/en/> [28/06/2016.]
- Schmidt, Khaled (razgovor s generalnim direktorom Međunarodne organizacije za migracije (IOM) V. Svingom) William L. Swing, *IOM: Velike migracije prema Evropi do 2050.*, Al Jazeera, 22/09/2015. <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/iom-velike-migracije-prema-evropi-do-2050> [06/09/2016.]
- Susman R, Riley MW. Introducing the oldest old. Millbank Memorial Fund Q 63, 1985, 177–186. In: Douglas E. Crews and Susan Zavotka, Aging, Disability, and Frailty: Implications for Universal Design, *Journal of Physiological Anthropology*, 25, 2006. <http://www.jstage.jst.go.jp/browse/jpa2>
- Togunu-Bickersteth F. Perception of old age among Yoruba aged. *Journal of Comparative Family Studies*. 1988;19(1):113-23. In: World Health Organization, *Definition of an older or elderly person*, Proposed Working Definition of an Older Person in Africa for the MDS Project, <http://www.who.int/healthinfo/survey/ageingdefnolder/en/> [28/06/2016.]
- World Health Organization. *Definition of an older or elderly person*. Proposed Working Definition of an Older Person in Africa for the MDS Project, <http://www.who.int/healthinfo/survey/ageingdefnolder/en/> [28/06/2016.]